

Inleiding – Schermen met woorden

Het was niet de bedoeling dat D66 langer dan een paar jaar zou bestaan. Het politieke bestel zou moeten ‘ontploffend’ en uit de puinhopen van het oude zou iets nieuws moeten ontstaan: een opener, democratischer politiek, met een sterkere band tussen volk en volksvertegenwoordiging en nieuwe verhoudingen tussen partijen door middel van een concentratie van progressieve en conservatieve partijen. Dat was het doel. De middelen, door anderen verheven tot de zogeheten ‘kroonjuwelen’, waren een vorm van een districtenstelsel en de direct gekozen premier. Maar het liep anders, zoals dat in de politiek wel vaker gebeurt. De ontploffing liet op zich wachten en wachten, en de beweging Democraten’66 werd een partij, met een organisatie, een achterban, en een gedachtegoed.

De keuze van D66 – naar de indrukwekkende toespraak van Hans van Mierlo op het derde congres van de Democraten in 1968 – beslaat dat gedachtegoed. Het geeft een losjes samenhangend historisch overzicht van vijftig jaar democratisch denken, aan de hand van toespraken, pamfletten en beschouwingen van bekende en minder bekende D66’ers. Wie na al die jaren de balans opmaakt, ziet dat het democratisch gedachtegoed er al van begin af aan was. Misschien dat de ontwikkeling ervan zich laat omschrijven als een schermen met woorden: een zorgvuldige zoektocht naar taal bij altijd al sluimerende ideeën, een zoektocht die versterkt werd door de meningsverschillen binnen de partij. D66 had immers altijd onderdak geboden aan mensen met uiteenlopende levensovertuigingen en politieke achtergronden: vvd’ers en jovd’ers, PvdA’ers, katholieken en protestanten, humanisten en vrijzinnigen, radicalen en gematigden, stemmers en niet-stemmers.

De samenkomst van die verschillende levensovertuigingen bleek vaak aanleiding voor discussies over de grondslagen van de partij. Sommigen, onder wie medeoprichters Hans Gruijters en Hans van Mierlo – ‘het brein en het imago’, zo schreef de pers bij de oprichting – zetten zich af tegen elke ideologie en stonden een pragmatische houding voor. Anderen beschouwden D66 als een ‘klein baasje’ tussen ‘de liberale en sociaal-

mocratische woudreuzen' vvd en PvdA, zoals Van Mierlo het later eens formuleerde. Een groot deel zag D66 als erfgenaam van de in 1946 opgeheven Vrijzinnig-Democratische Bond. Medeoprichter Henk Zeevalking bijvoorbeeld, en later oud-voorzitter en oud-staatssecretaris Jacob Kohnstamm en (partij)historici Meine Henk Klijnsma en Menno van der Land. Een kleine groep vond de term sociaal-liberaal geschikter. Onder meer oud-Kamerlid Jan Veldhuizen, die begin jaren tachtig al schreef: 'Zonder dat D'66 dit in het verleden expliciet uitgesproken heeft kom ik tot de conclusie dat [...] alle losse gedachten en ideeën die in de loop der jaren ontwikkeld zijn zich dienen te bundelen tot een boekwerk met meer body onder de noemer: sociaal-liberalisme'¹. Weer anderen noemden de grondslagen zuiver, eigennuttig, of progressief liberaal.

Waarschijnlijk hebben ze allemaal een beetje gelijk. In ieder geval waren al die mensen met al die verschillende achtergronden bereid zich te verenigen rond het begrip democratie. En wie de democratie als uitgangspunt neemt, begeeft zich in een volwassen denkwereld. Democraten gaan uit van de door rede geleide burger die in vrijheid, en op voet van gelijkheid met andere mensen, vormgeeft aan zijn eigen én het publieke leven. Democraten streven naar wezenlijke betrokkenheid, een wezenlijk doorvoelen van medeverantwoordelijkheid van iedere burger bij de samenleving, en leggen daarmee een grote intellectuele verantwoordelijkheid bij mensen. Ze staan een zo veel mogelijk gedecentraliseerde overheid voor, die zich ten doel stelt het zelfbestuur en de kansengelijkheid van mensen te bevorderen. Daarbij geldt voortdurend het uitgangspunt 'geen macht zonder controle', geen macht die zich onttrekt aan de invloed van burgers. Een democraat beschouwt mensen als individuen met rechten, maar beseft tegelijkertijd dat maatschappelijke samenhang zoeken een continue opgave blijft. Democraten koesteren tolerantie en waken voor het ontstaan van een tirannie van de meerderheid. Wie de teksten in dit boek leest, ziet die gedachten in verschillende bewoordingen en steeds met andere accenten terugkeren.

Als het gedachtegoed van D66, zoals gezegd, gekarakteriseerd kan worden als een scherm met woorden, dan heeft dat in eerste instantie betrekking op een zorgvuldig gebruik van de taal. Van begin af aan heeft D66 zich

1 'Hoe gaan we verder?', *Democraat*, 15, (1982, nr. 7, 4) In een gesprek met Elsevier op 1 april 1967 (samen met Willem Drees en Jo Cals) stelde vvd-oprichter P.J. Oud: 'Afgezien van de staatsrechtelijke hervormingen die D'66 wil doorvoeren, was het appel waarmee zij zich tot het Nederlandse volk richtte, in wezen liberaal.' (*Elseviers Weekblad*, nr. 13, 52)

verzet tegen onduidelijkheid, tegen het politieke spel van fraseologie of het formuleren van ideologische beginselen, die zo nietszeggend zijn dat ze de kiezer slechts een rad voor de ogen draaien, tegen de vlakke, verdoezelende poldertaal. De partij wilde door de schijnhelderheid en de gemakzucht prikken: partijprogramma's zonder durf en originaliteit, de manifesten en beginselverklaringen vol spraakverwarring en clichés waar je, zoals literator en oud-staatssecretaris Aad Nuis eens schreef, hete lucht bij moet pompen als je ze mooi bol wil laten staan.

De teksten in dit boek leggen ook de *ontwikkeling* van het gedachtegoed van D66 bloot. Die ontwikkeling bereikte rond het eind van de twintigste eeuw – na de paarse kabinetten – een interessant keerpunt. Er vormde zich in zekere zin een opmerkelijke tegenstelling tussen de jonge en oude generatie partijleden. De eerste achtte de democratische en partijpolitieke vernieuwingsideeën over het herkanaliseren van de macht minder urgent, en was vooral op zoek naar een duidelijke plaatsbepaling ten opzichte van andere partijen. De oude generatie aan de andere kant wilde vasthouden aan de oorspronkelijke houding en doelstellingen van D66 als programpartij, met sanering en gezondmaking van de (parlementaire) democratie als primaire doelstelling. Dat behelsde bovendien de behoefte om de gevestigde partijpolitieke orde op een armlengte afstand te houden. Een groot deel van de identiteit van D66 was immers onlosmakelijk verbonden met de outsidersrol, al zou dat zich nooit tot een ongeremd populisme ontwikkelen.² 'Wij zijn niet uit op politieke lauweren' stond in het *Appel aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie*. De partij had steeds voor de moeilijke weg gekozen, en hoe veeleisend het afleggen van die weg soms ook was, hoe ondankbaar die taak ook leek, het vormde altijd een waterscheiding tussen D66 en de rest.

2 In *Populisten in de polder* (Uitgeverij Boom, april 2002) schrijven Gerrit Voerman en Paul Lucardie hierover: 'D66'ers spreken zelden of nooit over 'het volk' als een organisch geheel. Ze hebben het wel over 'de burger'. [...] De Democraten suggereerden niet dat 'het volk' deugdzamer was dan de regenten, en evenmin dat er grote ideologische verschillen of belangentegenstellingen schuilgingen achter de 'muur' tussen regenten en onderdanen. Om die redenen kunnen ze naar onze mening beter worden beschouwd als democratische radicalen dan als populistten, al is dat onderscheid soms vrij subtiel.' (p. 30). D66 heeft daarom misschien ook lange tijd mild sceptisch gestaan tegenover referenda, vanuit 'de vrees dat de volksvertegenwoordiging buitenspel wordt gezet' en 'de gegeven machtsverhoudingen tussen belangengroepen' de politieke agenda bepalen. (E. van der Hoeven, 'Het referendum: emancipatie van de kiezer?', *Idee'66*, 6 (1985), nr. 4, 103-104.

Staatsrechtsgeleerde en oud-senator Jan Vis deelde de geschiedenis van D66 in 1981 in drie periodes op.³ Nu die geschiedenis vijf decennia beslaat, is het moeilijk om aan korte periodes vast te houden. Ik heb dit boek daarom opgedeeld in zes tijdvakken: eerst de stormachtige beginjaren, van het *Appèl* tot het mislukken van de vorming van een progressieve volkspartij (1966-1973). Vervolgens de jaren van het redelijk alternatief (1973-1982) onder leiding van Jan Terlouw, die eindigen met de snel op elkaar volgende verkiezingsoverwinning en -nederlaag waarop een periode van herbezinning volgt (1982-1985). Dan de terugkeer van Hans van Mierlo en de vorming van de twee paarse kabinetten (1985-1998). De periodes daarna beslaan de electorale terugval en sociaal-liberale herdefiniëring (1998-2006) en de weg naar herstel en groei (2006-heden) onder leiding van Alexander Pechtold. Elke periode heb ik kort ingeleid en beslaat teksten die ik relevant achtte voor het gedachtegoed van D66, zowel in algemene zin als voor de betreffende historische periode.

Dit boek had ook in 1964 kunnen beginnen, twee jaar voor de eigenlijke oprichting van D66. In december van dat jaar publiceerde rechtsgeleerde Jan Glastra van Loon een essay in het Nederlandse Juristenblad getiteld *Kiezen of Delen*, waarin hij een aantal ideeën voor staatsrechtelijke vernieuwingen aanbeval, te weten de direct gekozen premier en een districtenstelsel. D66 zou die ideeën twee later in haar programma opnemen en Glastra's essay diende daarbij als een grote bron van inspiratie.⁴ Toch moet begonnen worden met het *Appèl* dat op 10 september 1966 voor een gulden in de Nederlandse boekhandels lag, de geboortepapieren waarvan niemand toen had gedacht dat ze het startsein zouden vormen voor een halve eeuw democratische politiek.

Tot slot een woord van dank. Allereerst aan Joris Backer, voor het mede mogelijk maken van deze bundel, zijn assistentie bij de samenstelling, betrokkenheid en motiverende enthousiasme. Aan directeur Gerrit Voerman

3 Excentrisch isolement 1966-1970, Echec van de progressieve volkspartij (1970-1974), en Het redelijk alternatief (1974-1981), in: *Civis Mundi*, 20 (1981), nr. 4, 'Problemen der democratie'.

4 Over Glastra's essay zei Hans van Mierlo later: 'Dat stuk zette onze gedachten op scherp. Het hielp ons bij het beter formuleren van onze ideeën.' Jan Glastra van Loon merkte in 2001 toen hem gevraagd werd terug te blikken op de oprichting van D66 op: 'Als mijn geheugen mij niet bedriegt, was ik al in mijn gedachten bezig met staatkundige hervormingen, toen tot mijn verrassing een groep Amsterdamse journalisten een *Appèl* over dat onderwerp ons land inzond.' (*D66: Een blijvend appèl*, Wormer, 2001).

en de medewerkers van het Documentatie Centrum Nederlandse Politieke Partijen voor hun uitstekende assistentie bij speurwerk in het (digitale) partijarchief. Aan voormalig directeur van het wetenschappelijk bureau van D66 Christiaan de Vries, voor een inspirerend gesprek en het beschikbaar stellen van zijn persoonlijk archief. Aan Gerrit Jan Wolffensperger en Thijs Kleinpaste voor hun kritische opmerkingen bij het manuscript. En aan An-nath Koster voor haar onmisbare assistentie bij het uitkiezen van toespraken van Hans van Mierlo. Tot slot om uiteenlopende redenen dank aan Laurens Jan Brinkhorst, Thom de Graaf, Dagmar de Groot, Dennis Hesseling, Jacob Kohnstamm, Menno van der Land, Frank van Mil, Erwin Nypels, Carla Pauw, Jan Terlouw, Joost Sneller, Tineke Veenstra, Ad van Vuygt, en Menno Witteveen.